

L'ESCOLA MODERNA
EL MOVIMENT FREINET VALENCIÀ
(1962-1977)

ALFRED RAMOS

ALFRED RAMOS

L'ESCOLA MODERNA
EL MOVIMENT FREINET VALENCIÀ
(1962-1977)

Presentació de Ferran Zurriaga i Agustí
Pròleg de M.^a del Carmen Agulló Díaz
Lletra d'amical cooperativa de Manolo Civera i Gómez

COL·LECCIÓ FUNDACIÓ CÀTEDRA ENRIC SOLER I GODES, 14

Noms: Ramos, Alfred, 1951- autor | Zurriaga, Ferran, escriptor de contingut textual suplementari | Agulló Díaz, Ma. del Carmen (María del Carmen), 1957- escriptor d'un pròleg | Civera i Gómez, Manuel, 1947- escriptor de contingut textual suplementari | Universitat Jaume I. Publicacions, entitat editora

Títol: L'Escola Moderna : el moviment Freinet valencià (1962-1977) / Alfred Ramos ; presentació de Ferran Zurriaga i Agustí ; pròleg de M.^a del Carmen Agulló Díaz ; lletra amical cooperativa de Manolo Civera i Gómez

Descripció: Castelló de la Plana : Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions, [2022] | Col·lecció: Fundació Càtedra Enric Soler i Godes ; 14 | Inclou referències bibliogràfiques

Identificadors: ISBN 978-84-18951-64-0 (paper) | ISBN 978-84-18951-65-7 (pdf) | ISBN 978-84-18951-66-4 (ePub)

Matèries: Freinet, Tècniques – Comunitat Valenciana – S. XX | Ensenyament – Comunitat Valenciana – S. XX

Classificació: CDU 371.4 Freinet (460.31)"19" | CDU 37(460.31)"19" | THEMA JNT 1DSE-ES-T

Publicacions de la Universitat Jaume I és una editorial membre de l'UNE, cosa que en garanteix la difusió i comercialització de les obres en els àmbits nacional i internacional. www.une.es.

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat d'excepció prevista per la llei. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

Aquest llibre ha rebut el suport de la Fundació Càtedra Enric Soler i Godes:

© Del text: Alfred Ramos, 2022

© De la present edició: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2022

Il·lustració de la coberta: Clara-Iris Ramos, 2022

Edita: Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions
Campus del Riu Sec. Edifici Rectorat i Serveis Centrals. 12071 Castelló de la Plana

e-mail: publicacions@uji.es <http://www.tenda.uji.es>

Coordinació editorial: M. Carme Pinyana Garí

ISBN paper: 978-84-18951-64-0

ISBN pdf: 978-84-18951-65-7

ISBN ePub: 978-84-18951-66-4

DOI: <http://dx.doi.org/10.6035/FCSolerGodes.14>

Dipòsit Legal: CS 523-2022

*És, doncs, del xiquet del qual cal partir
per donar totes les seues possibilitats al mètode natural,
aportant a la nostra acció pedagògica
la mateixa unitat i la mateixa esperança
que té la mare al veure el seu fill obrint-se a la vida.*

ÉLISE FREINET, 1969

*Si l'escola valenciana està tenint un paper important en aquest País
és perquè moltes de les persones que hi hem treballat
hem sabut crear un moviment social al voltant de l'escola.*

CARME MIQUEL, 2004

*La nostra tasca quotidiana d'ensenyar
la veiem com una obra creativa,
compartida cooperativament
entre tots aquells que formem el col·lectiu escolar.*

FERRAN ZURRIAGA, 2019

*Als meus estimats néts,
Martí, Arnau i Victòria Caballero Ramos
educats a l'ombra protectora
de l'escola en valencià,
activa, inclusiva, plural i solidària,
filla del corrent cooperatiu del freinetisme,
a la recerca final de la felicitat*

ÍNDIX

PRESENTACIÓ, Ferran Zurriaga i Agustí	9
PRÒLEG, M. ^a del Carmen Agulló Díaz	15
LLETRA D'AMICAL COOPERATIVA, Manuel Civera i Gómez	21
INTRODUCCIÓ	27
1. EL LLARG CAMÍ CAP AL REDREÇAMENT (1939-1964)	41
2. LA SECCIÓ DE PEDAGOGIA DE LO RAT PENAT (1964-69)	75
3. EL GRUP FREINET VALENCIÀ (1970-1973)	169
4. ACIES (1974-1977)	247
FONTS I BIBLIOGRAFIA	383
MESTRES DEL MOVIMENT FREINET VALENCIÀ	397

Sigles

ACIES	Associació per a la Correspondència i la Impremta Escolar
AGA	Archivo General de la Administración Civil del Estado
APEV	Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana
AUJI	Arxiu de la Universitat Jaume I
BEM	Biblioteca de l'Escola Moderna
BOE	Boletín Oficial del Estado
BPS	Brigada Político-Social Franquista
BT	Biblioteca de Treball
BTJ	Biblioteca de Treball Júnior
CCOO.PV	Comissions Obreres del País Valencià
CEL	Cooperativa Ensenyament Laic
CETF	Cooperativa Española de la Técnica Freinet
CUC	Col·legi Universitari de Castelló de la Plana
EGB	Ensenyament General Bàsic
EN	Escola Normal de Magisteri
FCESIG	Fundació Càtedra Enric Soler i Godes
FECPV	Federació d'Entitats Culturals del País Valencià
FIMEM	Federació Internacional dels Moviments de l'Escola Moderna
GE	Grup Escolar
GT	Grup Territorial
ICE	Institut de Ciències de l'Educació
ICEM	Institut Cooperatiu de l'Escola Moderna
ILE	Institución Libre de Enseñanza
LGE	Llei General d'Educació
LRP	Lo Rat Penat
MCE	Moviment de Cooperació Educativa d'Itàlia
MCEP	Moviment Cooperatiu d'Escola Popular
MCEP.PV	Moviment Cooperatiu d'Escola Popular del País Valencià
MEC	Ministerio de Educación y Ciencia
MFV	Moviment Freinet Valencià
MSCC	Moviment Social-Cristià
PSV	Partit Socialista Valencià
RIDEF	Encontre Internacional d'Educadors Freinet
SEM	Servicio Español del Magisterio
SIM	Estatge Internacional del Mediterrani
SATE	Sindicat Assembleari de Treballadors del País Valencià
STE.PV	Sindicat de Treballadors del PV
UGT.PV	Unió General de Treballadors del País Valencià
UJI	Universitat Jaume I
UV	Universitat de València

PRESENTACIÓ

Amb aquest llibre Alfred Ramos contribueix, d'una manera cabdal, tant a mostrar-nos el treball d'uns mestres il·lusionats del seu ofici, com a descobrir-nos els camins dels orígens de l'escola valenciana actual. I ho fa, precisament, perquè ell forma part d'aquesta història. Una història que se desplega àmpliament i dona cabuda a una llarga nòmina de mestres. Ens trobem davant d'una obra coral de noms. I com una pel·lícula, l'autor ens convida a trobar-nos davant el dia a dia d'un col·lectiu d'homes i dones compromesos i apassionats pel seu treball. En això, trobem una visió ampla de l'autor d'aquesta història. Una mostra més de la seua vocació i mirada cinematogràfica. No debades, sempre ha estat un estudiós del món del cinema i director, amb Joan Vergara, d'algunes pel·lícules com *Terres d'arròs* (1972) i *Carles Salvador. Elogi a un xiprer* (1979). Aquesta darrera un homenatge a la figura de Carles Salvador, la qual cosa li dona al llibre una amplitud de mirades i una visió documentada, filla d'un guió pensat en llargues jornades de treball. Jornades a les quals dedicà moltes hores amb el beneplàcit de la seua companya M.ª Victòria Navarro, mestra i activa participant del Moviment Freinet. Dit això, podeu imaginar-vos la construcció del llibre, dels dos junts consultant-se dades i recordant fets. S'ha escrit bastant i tenim moltes històries on els matrimonis pedagògics han donat pas a un treball compartit exemplar. La història del Moviment Freinet, amb Célestin i Élise Freinet n'és un exemple.

Alfred, ens deixa una mirada –serena– a un passat compartit amb un col·lectiu del qual ha estat testimoni i integrant. En el llibre, ens ve a mostrar aquest grup cooperatiu, inspirat en les tècniques Freinet, amb una clara voluntat d'educar, de valorar la llengua dels valencians i entrant amb ella a les aules on mai havia estat considerada; i ho férem moltes vegades també amb la voluntat del pares i amb el convenciment d'altres companys educadors. Ja veureu com no va ser un camí de roses. Ara bé, Alfred ha construït el relat clar i global i sense deixar d'enumerar els noms dels qui feren i visqueren aquesta etapa històrica de l'escola al País Valencià. Ha fet un treball amb consciència de recuperar noms i històries on tingueren cabuda tots aquells que participaren d'unes activitats didàctiques, inspirades en la cooperació escolar. Fins a quin punt és vàlid aquest model escolar per donar llibertat als alumnes? Les creacions dels alumnes, els quaderns de texts lliures, les descobertes del medi, els itineraris didàctics, el càlcul viu, l'assemblea, l'autoavaluació... en són en bona part la resposta. Ens sorprén de vegades amb les aportacions de molts d'aquests mestres en altres treballs sobre el medi, descobrint històries, creant nous llibres, contant i inventant contes, jocs, itineraris didàctics..., és tot un món que fuig de l'escola tancada en ella mateixa, i s'obri a la societat, al poble. Ara, molts dels qui visquérem aquesta història estem jubilats, però així i tot, seguim recapitulant d'allò que vàrem fer i hem viscut, sempre amb el desig de deixar camins oberts, cap a un model futur de l'escola al País Valencià. Trobar-nos en l'*Amical Conversa del dimarts* és també un fet que ens agermana.

El relat del llibre ens mostra el rostre dels personatges que dia a dia anaren construint amb tempteigs i experiències un discurs pedagògic on, per davant de tot, estava la voluntat de construir un model cooperatiu d'escola popular i valenciana. Un model que s'avenia molt bé, a tot allò que alhora s'estava movent a les terres de França, Itàlia i altres parts del món. Tot un seguit d'ingredients importants, véiem transcórrer en els estatges, congressos i cursets que anàvem organitzant. Teníem i tenim models i nosaltres els seguïrem i els seguirem mostrant fins on podrem. En el començament jugàvem amb les carències de les inspeccions, tenim un rastre d'anècdotes d'aquelles visites i d'aquells diàlegs, unes vegades rígids «d'ordeno i mando» del senyor inspector o inspectora, i altres més familiars i comprensius que ens apropaven a la col·laboració. En aquesta narració veiem com les estructures no eren favorables a les nostres accions d'introducció del valencià a les aules, està farcit d'accions que ens impediien per part de la burocràcia estatal, regional o dels pares no convençuts i els qui odiaven la llengua, tot un martirologi de fets. Les estructures del ministeri d'ensenyament anaven relaxant-se i, amb les esclatxes que trobàrem amb la Llei de Villar Palasí, la voluntat dels mestres podia més que les ordenances inspectores. En el llibre,

Alfred va situant-nos amb la benaurança de l'amic que creu que aquest era el camí que havíem de fer i així el visquérem. Però, com sol passar en aquestes històries de grup o col·lectius, també de vegades les disputes es feien presents i els camins triats per aconseguir un fi, podien dividir-nos; però ara podem dir que són comptats els casos en què aquestes divisions ens portaren a una ruptura total. No sé si són els anys de jubilatats que dulcifiquen els comportaments humans, però les empremtes d'aquells treballs en molts de nosaltres han deixat un gust per retrobar-nos, per seguir refent els camins de l'obra que anàvem fent en les escoles, no hi ha cap llistat d'enemics entre els qui formaren aquesta història. És allò que Alfred ha captat a l'hora de parlar de les vessants que han estat apassionant en tots aquests anys: la recuperació del valencià a les aules i la pedagogia renovadora per donar uns altres models de vida als nostres infants. Dos temes que segueixen constituint l'eix de la nostra pràctica docent i de la nostra teoria en l'ofici de mestres.

Ara, si donem una mirada a aquell començament, veiem que la nostra formació o millor dit autoformació, va trobar uns bons mestres. Uns clàssics que van ser els llibres *Hay que cambiar de educación* de Robert Dottrens i *Espíritu de la escuela primaria* d'Eduard Spranger, així com les conclusions del *Congrés de Luxemburg sobre Bilingüisme* de l'any 1928.

Amb aquell reduït i senzill bagatge començarem a organitzar el nostre dia a dia i ho fèiem amb la consciència que era el nostre camí. Després trobarem la via que inquietava a Europa, de les idees i tècniques del matrimoni de Célestin i Élise Freinet, i entràrem en el circuit de l'ICEM de França, amb els seus congressos i estatges i del MCE italià, de la FIMEM internacional, vies que ens donaren recursos i ens afermaren en els nostres treballs.

Gràcies Alfred, en fer aquest agosarat treball de recerca sobre la vida de la Secció de Pedagogia, d'ACIES i després del MCEP, la seua lectura, ens dona memòria de les coses i també d'algunes vies que quedaren de vegades aparcades i que després notàvem a faltar. Però, això i tot, aprenguérem a detectar els interessos i les necessitats dels xiquets i xiquetes valencians, els facilitàrem descobrir el seu entorn, les sortides de l'aula, el goig d'organitzar-se i de crear els seus textos i cançons, espais creatius i els models d'organitzar unes classes cooperatives i, van ser conscients que la llengua pròpia dels valencians tenia un paper vital en aquella renovació pedagògica.

El que ha fet l'autor és primer de tot recuperar la memòria del grup; sense aquest llibre, molts moments de la nostra història haurien quedat oblidats i molts noms deixarien de ser presents. Gràcies a l'arxiu *Soler i Godes* de la Universitat Jaume I de Castelló, els camins de construir el llibre han trobat la seua raó d'ésser

en aquesta documentació guardada pel MCEP valencià. Ell, amb persistència i dia a dia, ha anat escorcollant els documents i llistes de participants dels congressos i estatges. Junt amb això, ens mostra els plantejaments del col·lectiu, les iniciatives i els grups de treball i també les estratègies per fer la nostra. Com de vegades sabíem esperar el moment propici, trobar l'escletxa que obria altres panys que es resistien. No existien manuals per a les classes de valencià i véiem com ens aventurarem i cerquem fer-los nosaltres. Vàrem trobar de vegades ajudes, voluntats que feien possible la nostra proposta de portar el valencià a les aules, podíem fer un rosari de noms de col·laboradors, de vegades Alfred els assenyala. Com qualsevol país porta la llengua a l'escola i té al seu voltant la voluntat dels qui la comparteixen, també la nostra té les seues voluntats. I fixeu-vos com l'autor, puntualment, va assenyalat les publicacions, els redactors, les aventures dels il·lustradors, i com sempre sortia una proposta i una via de finançament per fer-ho.

El temps que ha dedicat a registrar els documents, solament Alfred i M.ª Victòria ho sabran. Espigolar en aquesta història no era una tasca fàcil però ja havíem encetat un camí: en les trobades d'*Investigadors dels Quaderns Freinet*, a la Universitat Jaume I de Castelló. Un espai que ens ha facilitat la recerca dels temes del MCEP valencià i d'arreu de l'Estat. Quan començarem aquest model, en calia tenir una referència d'una escola totalment en valencià i així naixia, en 1968, l'escola Tramuntana. L'any de l'estatge de Sant Pau d'Albocàsser, en 1967, vam veure com anava a ser de difícil el camí i d'això també érem conscients. A l'escola pública també encetàvem noves vies, com podeu veure amb molts entrebancs, els atacs a l'escola de Barx, on la lluita serà sistemàticament programada des d'esferes oficials i publicitàries per negar el dret del valencià a l'educació serà una mostra.

El llibre d'Alfred també ens mostra que molts dels noms d'aquesta història de mestres d'ofici els trobarem també en altres entitats cíviques del seu entorn. Érem conscients que calia educar la societat, dinamitzant fonts d'estudi a nivell comarcal i local, crear espais cívics fora del món escolar. És així com molts de nosaltres entrem en l'entramat dels IDECO. Com en ells hem desenvolupat una tasca investigadora, hem trobat un espai per difondre cultura. També Alfred en sap molt d'aquesta vessant, la seua activitat a Picanya i a l'IDECO de l'Horta Sud n'és una bona mostra.

Molts de nosaltres, com Alfred jubilats, creiem que aquest llibre era una necessitat per mostrar la nostra trajectòria de deixar vies i petjades obertes en el camí de consolidar el model d'escola valenciana. Un model que amb el temps té un fort caràcter creatiu, autogestionador del treball a l'aula i una clara necessitat de fer de l'ensenyament de la llengua un fet viu, il·lusionant, si volem aconseguir una societat valenciana més justa i universal. Sabem que ens calen més canvis i

que estem en els moments crítics de les llengües que no tenen un estat al darrere. Seguir defensant-la i sobretot fer-la servir a tot arreu és el treball d'ara. Com diu Lluís Aracil: «Cap idioma no servirà si ningú no el fa servir, i tot idioma servirà si algú el fa servir». Benvingut siga el llibre aquest si també ens ajuda a pensar en aquests fets i recordar-nos els camins que encara ens cal recórrer. La passió que mostra el llibre és també la mostra del goig de compartir l'ofici de mestre, una passió expansiva entre els seus. I en el fons, el que el llibre ens ve a dir és com aquest col·lectiu d'ensenyants volíem i volem educar al nostre país i no solament a ell, sinó, educar al món.

FERRAN ZURRIAGA I AGUSTÍ

PRÒLEG

Mestres i impremta. En un intent d'explicar la relació entre aquestes dues paraules, que semblen tan allunyades l'una de l'altra, encetava el pròleg al llibre d'Alfred Ramos *Mestres de la impremta: el Moviment Freinet valencià (1931-1939)*, un magnífic volum que és la primera obra que recopila amb tant rigor com cura, la història dels pioners del moviment Freinet a les terres valencianes en els anys republicans. Eren temps en què el nostre Magisteri era avantguarda pedagògica i acudien d'altres països a conèixer les nostres experiències, quan les imprentes i les «coques de gelatina» escampades per tot arreu de les nostres escoles, en especial de les rurals, duïen a elles el goig d'aprendre de manera cooperativa i lliure. En ell, Alfred rescatava mestres i quaderns escolars; ens apropiava als noms i les escoles de mestres renovadors; ens permetia gaudir, gràcies a l'excel·lent edició del llibre, d'aquells entranyables quaderns plens de la màgia dels textos lliures, dels dibuixos avantguardistes, de la joia de compartir experiències en un temps quan la solidaritat era precepte constitucional.

He volgut recuperar-les per iniciar aquest segon volum, com un símbol de la seua continuïtat. Perquè Alfred ens presenta, amb el mateix rigor i cura, els avatars de les persones que s'il·lusionaren per incorporar de nou les pràctiques Freinet a les nostres escoles. I dona exacta i documentada resposta a qüestions que se'ns han plantejat quan esbrinem el dia a dia de les escoles durant la llarga nit del franquisme: no va haver-hi cap experiència que trencara amb la gris escola del nacionalcatolicisme?

Quan i com van tornar a ella les pràctiques renovadores? Quines van ser les mestres i els mestres que es van atrevir a insuflar, encara que suaument, alguns aires de llibertat? En les pàgines següents trobareu complida resposta.

Mestre ordenat i acostumat al treball minuciós, l'autor l'ha estructurat en quatre parts, que seguint un ordre cronològic, ens endinsen en una història, la del col·lectiu de mestres Freinet, un grup de jubilats ara i que, en aquells anys, eren joves apassionats per construir una nova societat i una nova escola.

En la primera part, sota el lema *El llarg camí cap al redreçament* (1939-1964) ens apropa a les característiques de l'escola del «no» en què es va convertir la de la dictadura franquista, empenyada en construir un model educatiu que suposara la desfeta del model republicà: adoctrinament catòlic front a laïcisme; subsidiarietat de l'estat front a aposta per la pública; segregació de sexes front igualtat; passivitat front a activitat; escola espanyola front a l'estrangeritzant i potenciadora de les característiques de cada territori. Estrangers i antiautoritaris eren Élise i Célestin, i les seues pràctiques s'esborraren de la nostra història escolar al mateix temps que es depurava i sancionava al Magisteri que les havia fetes possibles.

Tot seguit, en una segona, se'ns descriu la *Secció de Pedagogia de Lo Rat Penat*, refugi de mestres valencianistes que va servir d'aixopluc als nous i il·lusionats mestres que, insatsfets amb la seua formació, cercaven nous camins per posar dempeus una escola valenciana. Estem en aquells meravellosos anys 60 on, tal i com ens explica l'autor, destaquen dues dates significatives en dues poblacions franceses: 1962 a l'Arieja, i 1966, a Perpinyà. Són anys d'organització i, amb la nova dècada dels setanta, sorgeix *el grup Freinet* (1970-1973) descrit en una tercera part repleta d'esdeveniments, trobades, iniciatives... que ens condueixen a la quarta i darrera, que comença al 1974 quan es funda l'*Associació Espanyola per a la Correspondència i la Impremta Escolar* (ACIES), i es consolida un moviment local i internacional, etapa que es tanca, al 1977, amb la fundació del *Moviment Cooperatiu d'Escola Popular* (MCEP) autèntic nom del moviment Freinet.

No vaig a descobrir que hi ha darrere d'aquests noms i quina va ser la seua intensa actuació durant aquests simbòlics vint-i-cinc anys que comprenen el període estudiat. Alfred Ramos ho relata de manera excel·lent i Ferran Zurriaga i Manolo Civera ens fan, prèviament, un exquisit tast. La meua mirada, però, a diferència de la de tots tres, és des de fora, la d'una dona que no ha format part d'aquest relat, que no ha treballat en l'ofici de mestre, però que ha compartit moltes estones i experiències amb les seues i els seus protagonistes, tot i coincidint en la preocupació per la llengua, la renovació pedagògica i el redreçament i construcció del País.

Quins són els temes ací narrats que m'han sobtat, que m'han fet reflexionar des de les vivències i realitats d'una mestra de mestres del segle XXI?

Primer, la crítica constructiva a la deficient formació de les escoles Normals. Constatada la desfeta de la proposta republicana, conscients de la nul·la preparació pràctica aconseguida, no es resignen a no aprendre l'ofici de mestre i cerquen, de manera conjunta, una alternativa. Aprofiten totes les esclletxes del sistema per formar-se: les associacions com Lo Rat Penat (LRP), els vells mestres, els llibres amagats, els viatges a altres països o altres zones de l'estat. Davant una constatació negativa, una resposta positiva, encoratjadora. I que s'ha demostrat molt satisfactòria, eficient que es diria ara.

Després, l'aparició de vells i nous protagonistes, tots plegats, de manera que es pot continuar el fil invisible del llinatge de mestres republicans que el franquisme va voler trencar. Magnífica conseqüència de la immensa paciència d'Alfred és haver-nos proporcionat una llista amb més de quatre-cents noms, continuïtat del centenar dels de l'obra anterior. Cinc-centes persones unides per la passió d'ensenyar, protagonistes del nostre passat que hem de conèixer per construir el futur.

I, entre elles, les mestres. Perquè aquesta és una història protagonitzada, de manera majoritària, per dones, les mestres que, a més, desenvolupen un paper de protagonistes principals. En el punt de partida, el moment del Big Bang (1962-1964), com diu Alfred, trobem una dona, Christiane Jagueneau, que anima a Ferran a formar part del moviment. Élise Freinet estableix una relació epistolar molt afectuosa i propera amb el grup valencià. I en la llista de membres de la Secció de Pedagogia de LRP i d'assistents als primers estatges, jornades, cursos... apareixen, en un percentatge aclaparador, les mestres. És normal: estem parlant de l'escola i, ací som majoria. A més, el tema de l'educació afectiu-sexual serà un dels que des de finals dels anys 60, estarà present en debats, cursets, escoles d'estiu... Elles, les mestres que arriben a exercir una quíntuple militància: en la renovació pedagògica, en la militància política, en la formació de sindicats, en les associacions cíviques i en el moviment feminista. Consciència de classe, de país, d'opressió patriarcal. Compromís renovador en totes.

Destacaria, tanmateix, la relació dialèctica que van establir entre termes oposats, assolint la desitjada síntesi. Eren anys de formació marxista, i així trobem una dialèctica entre teoria i pràctica, entre discussions teòriques i tallers amb activitats concretes; entre pedagogs antics i moderns, entre l'espai local i l'internacional. Llargues sessions de debat sobre les propostes dels grans pedagogs; organització de tallers per experimentar, de manera pràctica, noves metodologies de la llengua, les matemàtiques, el medi natural i social; estatges del grup valencià i reunions amb altres de tot l'estat, assistència a trobades internacionals... tot ho gaudiren i de tot van traure profit.

I, per damunt de tot, les paraules. Els seus pedagogs de referència donaren una gran importància a la paraula com eina d'alliberament. Cal dominar les paraules i, en especial, la llengua pròpia. D'ací la reivindicació inseparable de l'ensenyament i aprenentatge de i en la pròpia llengua. Resseguim les seues petjades com pioners en la introducció del valencià en l'escola, primer de manera optativa, després col·laborant en la formació dels mestres que feren possible el seu aprenentatge en totes les escoles.

Per fer-lo possible, s'endinsaran en l'art de treballar-les, seran autèntics orfegues de les paraules i publicaran contes, recopilacions de relats, novel·les, per fer possible llegir en valencià. Fins i tot, ells i elles, que estaven en contra dels llibres de text, han de publicar textos que facen possible el seu ensenyament, de manera activa i atractiva, un episodi que Alfred ens narra gairebé en primera persona perquè va ser coautor de *El llibre de Pau* un dels textos pioners per l'aprenentatge del valencià.

Continuem amb les paraules per tal de proposar algunes per definir aquest grup, i en triem tres: moviment, passió, «fer pinya».

Moviment: sí, tal vegada és la paraula que millor defineix les persones d'aquest grup. A vegades massa... Fuster els anomenava *frenètics*, perquè semblava que no es podien aturar ni un moment. Però és el necessari moviment que segueix a la reflexió; la pràctica i l'activitat, que són conseqüència d'una proposta de treball per les aules vital i atractiva, contraposada a la passivitat i memorisme de la pedagogia tradicional imperant.

Passió: perquè són un col·lectiu de mestres apassionats pel seu ofici, per la seua llengua i pel seu país. Que intenten compaginar la renovació pedagògica i el compromís polític i social; la militància en la societat civil i en organismes professionals que, més enllà de reivindicacions corporativistes, intenten crear sindicats i associacions que reivindiquen una dignificació del seu ofici. Mestres que intenten revisar, donar aire a la flama apagada de la llengua i cultura valenciana, reviure-la.

Fer pinya: una expressió molt valenciana, utilitzada a sovint per Carme Miquel, que ens remet, més enllà de l'ajut i la cooperació en el treball, a un sentiment de compartir no a soles tècniques o idees pedagògiques, sinó també, i tal vegada això siga el més important, viatges, estatges, trobades, mirades, paisatges, cançons... que començaren en els anys 60 i continuen en els dimarts d'amical conversa en el 2022. Fer pinya, sempre.

Per finalitzar aquest pròleg, voldria remarcar que aquesta segona part de la història del moviment Freinet a les nostres terres està feta en base als testimonis orals i escrits dels autèntics *tresors vius* que són les i els mestres; dels documents escrits, «pamflets», fitxes, quaderns... dipositats en arxius privats i en el de la

Càtedra Enric Soler i Godes, especialitzat en el moviment Freinet, d'imprescindible i gratificant consulta; i, com és lògic coneixent la passió per la imatge de l'autor, per una magnífica recopilació de fotos, la majoria inèdites, que ens permeten resseguir l'evolució física dels seus protagonistes al mateix temps que la pedagògica. Unes imatges dels joves dels anys 60, on els cabells ens remetent a la modernitat de les barbes en ells i els cardats en elles; i que veiem com van transformant-se fins les actuals persones velles, serenes, que continuen amb un somriure il·lusionat perquè, com tothom sabem, amb el somriure, la revolta.

Igual que el primer, aquest és un llibre per llegir i consultar, per prendre notes. Imprescindible. D'eixos que t'obliguen a apropar-te a ells amb un bloc de *post-its*, per marcar pàgines i recuperar dates. Alfred ens torna a proporcionar una eina magnífica de treball, una obra de les que has de tenir sempre a mà, perquè cal comprovar o confirmar una dada, una data, un nom... i que, sobretot, incita a continuar el fil conductor de la pedagogia renovadora i les persones i experiències que la feren possible. És un esforç extraordinari per recuperar i oferir-nos noms i biografies; revistes i mestres... un autèntic diccionari enciclopèdic, però molt més que això. Sabem que prepara un tercer volum que ens remet a les dècades més actuals. Agraïm i felicitem l'autor per aquesta nova aportació, tan necessària per construir la història de l'escola valenciana, i li desitgem que veles i vents l'ajuden a arribar a bon port en la seua nova travessia.

Gràcies, mestre.

M.^a DEL CARMEN AGULLÓ DÍAZ

LLETRA D'AMICAL COOPERATIVA

Quan Alfred Ramos em va demanar que escriguera *Lletra d'amical cooperativa* perquè complementara la *Presentació* de Ferran Zurriaga i el *Pròleg* de Carme Agulló del llibre *L'Escola Moderna. El Moviment Freinet Valencià (1966-1977)*, la proposta em va honorar perquè, més enllà de l'amistat admire l'autor, el presentador i la prologuista com a persones i professionals. Ara bé, ho he de dir, amb la sol·licitud em vaig sentir discriminat positivament perquè hi ha molts companys del Moviment Freinet Valencià (MFV) que coneixen molt bé Alfred i escriurien la *Lletra d'amical cooperativa* millor que jo. Dit això, l'afecte que m'ha unit a Alfred en els últims cinquanta-dos anys m'exigeix acceptar el privilegi i acompanyar-lo en la publicació del segon volum sobre la pedagogia freinetista, tal com ho faria una vesprada d'amical conversa al Centre Octubre de València.

Com relata Alfred, ell i jo entràrem al grup de mestres freinetistes de València en el Congrés de Montcada realitzat el juliol de 1970 i amb les nostres respectives companyes i mestres, Victòria i Paqui, vam travar una franca amistat i hem viscut algunes experiències inoblidables. Tots quatre hem format part del Grup de Llenguatge. Això vol dir que hem passat incomptables hores parlant de pedagogia en les sessions de treball que realitzàvem a les cases dels membres del grup, als estatges dels caps de setmana i als encontres i congressos anuals. Les nostres afinitats partien de l'amor a l'ensenyament per reformar l'Escola (tots quatre renunciàrem als estudis universitaris per dedicar-nos-hi), l'interés pel cinema (Alfred

ha codirigit dues pel·lícules i en sap un fum i jo he portat el Cineclub Musical de Sagunt), la llengua i la recuperació del valencià (fórem del Grup de Didàctica per elaborar els primers llibres de text del País), la història, la democràcia i la cultura (els dos ens hem involucrat en la gestió del Instituts d'Estudis de la nostra comarca (IDECO)... Algunes anècdotes repunten la nostra amistat: el dia que vam ser retinguts i fixats per la Brigada Político-Social Franquista (BPS) a l'Escola Tramuntana, l'ajuda al Jutjat de València a l'hora d'inscriure el meu fill Roger el 1975, dos dies després de la mort del Dictador Franco, el viatge a Sierra Nevada, la visita a Vilanova de Prades, la cooperació en la gestió del Grup de Llenguatge, l'inici de les Escoles d'Estiu...

La nostra relació amical, que presa eixutament perjudica més que recolza la meua valoració positiva dels treballs d'Alfred, l'expose perquè s'entenga de quina manera vam viure i formar part del MFV. Certament, la xarxa dels mestres Freinet es teixia amb afinitats professionals i afectives. Al llibre, Alfred apunta la gran quantitat de parelles en què els dos membres eren mestres: Célestin i Élise, Carme i Jaume, Pilar i Rafa, Maria i Pep, Alfred i Victòria, Paqui i Paco, Ismael i Maria, Alfons i Carmina, Manolo i Paqui...; tot seguit cadascú de nosaltres ens convertíem en vectors que ampliàvem la xarxa en totes les direccions: amb les relacions afins del centre de treball, amb els mestres del poble, de la comarca i del País Valencià, de tota la península i encara d'Europa. Només al País Valencià Alfred n'ha aconseguit relacionar-ne quatre centenars. La metodologia de treball que va crear aquesta constel·lació de mestres es basava en uns principis tan senzills com revolucionaris. El mestre Freinet, ferit en un pulmó en la Primera Guerra Mundial, hagué d'adoptar procediments de treball escolar que poguera desenvolupar amb les seues deficiències físiques. Les seues limitacions eren compatibles amb els principis pedagògics: partir dels infants, aplicar una metodologia activa i impregnar l'escola de democràcia. Això suposava concebre l'Escola embolcallada de dues esferes: l'organització de la classe i la metodologia de treball. En el cas del MFV cal afegir una tercera esfera, la normalització del valencià en l'ensenyament. Alfred les explica magistralment, si bé les exposa documentalment i sincrònica, raó per la qual queden difuminades i per això les exposaré sintèticament com les he parlat moltes vegades amb ell amb amical conversa.

L'organització de la classe tenia la finalitat d'assumir la democràcia en la gestió de la classe i el centre amb l'objectiu que els alumnes apreciaren que una altra societat era possible. La tècnica Freinet que es proposava aquest objectiu era l'assemblea. La realitzàvem cada setmana per abordar temes com la formació dels equips, la disposició mobiliària i ornamental, les normes de funcionament de la classe, el nomenament de responsabilitats (cartell de Propostes, Felicitacions

i Crítiques), preparar les eixides, donar compte de la cooperativa de material... En aquest sentit el treball d'Alfred arreplega moltíssima informació i el lector pot entendre que el MFV estava format per mestres procedents de l'esquerra i de les capes populars. Al llarg de cinquanta anys no he vist mai que el MFV refusara cap mestre per la seua ideologia o religió. Això sí, les premisses democràtiques i tolerants dels seus components evitaven la presència de mestres tradicionals, integristes i reaccionaris. No és això la columna vertebral d'Europa? La filosofia occidental és un feix d'aportacions des del segle VI aC ençà que ha anat conformant el coneixement i la base de les ideologies. Esmente els principals pensadors on el lector trobarà mestres insignes: Pitàgores, Parmènides, Heràclit, Sòcrates, Plató, Aristòtil, Averroes, Maimònides, Ramón Llull, Martí Luter, Baruch Spinoza, René Descartes, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant, Hegel, Karl Marx, Mikhaïl Bakunin, Charles Darwin entre molt d'altres. Fou, però, l'idealista alemany Friedrich Krause (1781-1832) de qui beuen Julián Sanz del Río i Francisco Giner de los Ríos i s'accepta que canvià el concepte de formació a Espanya. Tothom assumeix que la *Institución Libre de Enseñanza* (ILE) fou el final de l'Espanya negra, distinció que comparteix ben segur amb l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia. Això sense entrar en els pedagogs i psicòlegs, també de totes les ideologies: Sigmund Freud, Henri Wallon, Édouard Claparède, Maria Montessori, Anton Makàrenko, Jean Piaget... Tot i això, el que caracteritza l'Escola a València, Catalunya i les Illes de la resta de l'estat és la identitat lingüística, de manera que la gran aportació del MFV a la renovació de l'Escola ha estat la recuperació del català. A les escoles de la impremta dels anys trenta i el MFV de la segona meitat del segle XX trobem plantejaments de tota mena de filosofies: socràtics quan proposem l'Estudi del Medi i les colònies; del romanticisme quan fomentem la lliure expressió; del racionalisme quan classifiquem les bestioles i les plantes; del lul·lisme quan fem del valencià el sisé sentit, i encara d'experiències tan distants com l'escola de Summerhill d'Alexander Neill, l'escola de Barbiana de Lorenzo Milani, la Pedagogia de l'alliberament de Paulo Freire... Totes les aportacions tenien algun aspecte positiu, menys el nacionalcatolicisme que ens ancorava a l'escola tradicional.

La metodologia del MFV pretenia canviar l'escola tradicional: autoritària, receptiva, catequística... i en això s'aplicaren molt: Ferran Zurriaga, Carme Miquel, Pilar Calatayud, Roser Santolària, Mercéde Viana, Adela Costa, Vicent Moliner, Tere Pitxer... El canvi es concretava amb l'aplicació de les tècniques didàctiques del dibuix lliure, el text lliure, la correspondència, la revista, l'assemblea, l'estudi del medi... Totes les tècniques Freinet connecten en la concepció lúdica del treball i poden ser practicades per cadascun dels infants i poden ser socialitzades a

nivell de la classe. Ferran Zurriaga ha estat l'iniciador del grup cooperatiu i el pal de paller de l'expansió de les tècniques Freinet al País Valencià. La difusió de les tècniques va progressar geomètricament perquè, quan s'explicaven als mestres i les practicaven, s'adherien al MFV i es convertien en propagadors. El text lliure (producció, arrodoniment i explotació) era el principi d'un procediment complex i interessant. Els textos s'intercanviaven amb els corresponents i/o s'enquadraven i es guardaven a la biblioteca de l'aula; però els freinetistes solíem imprimir els textos en qualsevol dels procediments a l'ús i es formaven les revistes escolars, les quals arribaven a les cases. La revista proporcionava satisfacció i complaença en els alumnes i les famílies. Encara més, els textos lliures s'explotaven didàcticament i amb això el text centrava l'interés del grup i es creava un projecte de treball. Totes les informacions aportades per la classe es passaven a net i es confeccionava una monografia, la qual formava part de la Biblioteca de Treball (BT). Cal apreciar que aquesta segona fase es trobava a la vora de l'Estudi del Medi; és a dir, fer del medi l'objecte d'estudi, tècnica que necessitava la implicació de famílies, mestres i alumnes perquè suposava eixides continuades de l'aula per recollir informació oral de la gent del poble, per fer treball de camp i extraure imatges (dibuixos) i dades de les estructures urbanes, del camp, del riu, de les muntanyes, de la vegetació, de la fauna... mitjançant l'observació i amb aparells (metre, lupa, ferramentes...). A nivell bàsic el Càlcul Viu i els quaderns autocorrectius es convertien en materials instrumentals. En l'Estudi del Medi és fonamental el treball de biblioteca per extraure informació elaborada de llibres familiars i arxius locals. L'Estudi del Medi prescindia dels llibres de text i mitjançant la metodologia s'elaboraven BT o/i la revista escolar es convertia en una publicació d'estudis locals. La tècnica de l'Estudi del Medi és bàsicament la metodologia dels projectes de recerca de final de curs en l'ESO i Batxillerat.

La recuperació del valencià a l'Escola fou la tercera gran esfera que empenqué el MFV, per una banda com a llengua d'ús dels mestres i al mateix temps com a llengua d'aprenentatge. La recuperació de la llengua s'inicià fonamentalment en el segle XIX amb la Renaixença amb l'obra de: Manuel Civera, Josep Bernat i Baldoví, Marià Aguiló, Teodor Llorente, Àngel Guimerà, Narcís Oller, Victor Català... i mestres que ens marcaren el camí: Rosa Sensat, Pau Vila, Carles Salvador, Soler i Godes, Empar Navarro, Angeleta Ferrer... Carme Miquel fou la primera persona a unir-se a Ferran en la Secció de Pedagogia de LRP. Alfred explica amb detall com Carme va escriure el llibre per a joves *Un estiu a la Marina Alta*, com Ferran va publicar el llibre didàctic *Veles i Vents* amb il·lustracions de Manolo Boix. Ella fou l'ànima que dirigia la concepció lingüística amb l'estol de companys que l'arropàvem. Amb ella, Paqui i Tudi iniciaren la immersió

lingüística; va crear el Grup de Didàctica del Valencià, el qual fou requerit pel conseller Barceló per elaborar els temes perquè els mestres valencians tingueren materials de suport en les classes. Des del Secretariat de l'Ensenyament de l'Idioma va expandir la formació de mestres mitjançant els cursos de Carles Salvador i fou la primera presidenta d'Escola Valenciana, institució que desenvolupa la tasca escolar més transcendental del País Valencià. En el tercer volum, ben segur Alfred s'estendrà a descriure la creació i la tasca d'Escola Valenciana.

Tot això és el camp que ha treballat Alfred Ramos en el llibre que tens a les mans. És un estudi molt complet perquè arreplega pràcticament tot el que sabem dels grups i de les persones que han protagonitzat el MFV i els de l'estat i molts d'Europa. Ho estudia rigorosament a partir de documents escrits, fet que revela posicionaments, de vegades sorprenents, i dota el treball de credibilitat. Com no podia ser d'una altra manera, ha resultat un treball extens i molt complet, fins al punt que avui és difícil afegir més informació. Segurament s'aniran descobrint documents i experiències, però el lector pot tindre la completa seguretat que s'ha recollit allò més substanciós. Per tot això, Alfred, t'agraesc que ens hages regalat la història del Moviment Freinet Valencià també dit Escola Moderna Valenciana que tant ens ha ocupat.

Considere que el llibre és la història del MFV entre els anys 1962 i 1977 i crec que és fonamentalment un tractat sobre l'obra de dos grans pedagogs valencians, Ferran Zurriaga i Carme Miquel que van ser capaços de teixir cooperativament una xarxa educativa immensa. Llur tasca, realitzada amb esforç i de franc, és sens dubte la major que al País Valencià s'ha desenvolupat mai. Espere que la consciència dels polítics, de la Universitat i de la societat valenciana sabran reconèixer els seus mèrits.

Finalment he de dir que Alfred Ramos ha escrit *L'Escola Moderna. El Moviment Freinet Valencià (1962-1977)* com cap dels membres del grup de mestres ho podia fer per distanciament, disposició, capacitat i experiència. Alfred ha estat capaç de distanciar-se del protagonisme i escriure molt bé la història de l'Escola Moderna del País Valencià.

Felicitats, amic.

MANUEL CIVERA I GÓMEZ

INTRODUCCIÓ

Hi ha imatges tan poderoses i persistents que es neguen a abandonar els plecs de la nostra memòria, esdevenint part essencial dels pensaments i de la pròpia existència. No cal escorcollar-les ni intentar cercar-les en amagatalls recòndits, estan solapades de forma definitiva dins de la matèria de la que estan fets els records i els somnis. *Maduixes silvestres (Smultronstället)*,¹ una de les pel·lícules que més estime de la filmografia d'Ingmar Bergman, forma part d'aquests conjunts d'imatges que s'obstinen a desaparèixer. Així, des de les primeres festes de jubilació dels meus companys i companyes de l'Escola Moderna, no he pogut deixar d'evocar el diàleg final entre la jove Sara (Bibi Andersson) i el vell professor Isak Borg (Víctor Sjöström) a propòsit del jubileu d'aquest. «Isak, has estat fantàstic en la desfilada del jubileu. Estàvem molt orgullosos d'haver-te conegut. Adéu Isak, tu ets la persona a qui estimem, avui, demà i sempre».

Tot i que els nostres actes de jubilació no podien competir en pompa al que li feien a Víctor Sjöström en l'obra mestra de Bergman, sí que hi havia una emoció continguda que les igualava a la conversa esmentada que sostenien els personatges de Sara i Isak. Estàvem orgullosos d'haver conegut i compartit l'ofici de

1. *Maduixes silvestres (Smultronstället)*, pel·lícula dirigida en 1957 pel director suec Ingmar Bergman. Globus d'Or a la millor pel·lícula estrangera i Os d'Or al Festival Internacional de Cinema de Berlín.

mestres amb els amics i amigues del Moviment Freinet Valencià (MFV), en una llarga singladura de més de cinquanta anys de renovació pedagògica i de lluita cultural i lingüística per la reconstrucció del País Valencià, sota el paraigües protector d'institucions històriques com ara la Secció de Pedagogia de Lo Rat Penat (1964-1969), el Grup Freinet (1970-73), l'Associació per a la Correspondència i la Impremta a l'escola (ACIES, 1974-1977) i el Moviment Cooperatiu d'Escola Popular del País Valencià (MCEP.PV, 1977-fins els nostres dies).

Una història que encara resta per escriure la d'aquestes dinàmiques entitats de canvi i renovació pedagògica i dels mestres que participaren en elles. Cadascun d'aquests educadors i educadores podia narrar la seua participació en la transformació pedagògica i cultural del nostre País a través d'Escoles d'Estiu, creació de sindicats, estatges, cursos ICE, fundacions d'escoles, grups de treball, llibres, articles, Federació Escola Valenciana, simposis pedagògics, moviments de renovació pedagògica... I de nou, com en el film de Bergman, contemplava en una sèrie de *flashbacks* la interrupció cronològica de l'acte al que assistia per evocar les remembrances dels oficis d'aquests estimats i estimades mestres.

També jo vaig tenir aquesta sort —a la que Ferran Zurriaga al·ludeix moltes vegades—, des que un dia de la primavera de 1969, essent estudiant de Magisteri, vaig conèixer els membres de la Secció de Pedagogia de LRP i em vaig integrar en el col·lectiu. Un període captivador i constructiu de més de quaranta anys, fins que el 30 de juny de 2011 m'arribà la benvolguda jubilació somniada. Amb el plaer, com el personatge del vell professor Isak Borg, d'emocionar-me amb la festa, a manera de petit homenatge, farcida de discursos, poesies, cançons i fotografies, com acostumem a regalar els membres del MFV als seus jubilats i jubila-des.² En acabar les abraçades i el rebombori de celebració una colla del grup se m'acostà: «Alfred, tu que escrius llibres, ara tindràs molt de temps per a narrar la història del nostre grup». Nostàlgic, i incapaç de dir que no als amics i amigues, vaig tenir la feblesa de dir que sí. No sabia ben bé on em ficava!

Amb Ferran Zurriaga, còmplice de tantes històries i maquinacions en aquests darrers anys, he fet nombrosos viatges, des de la tardor del 2011, al nostre arxiu del MCEP.PV dipositat en la Fundació Enric Soler i Godes de la Universitat Jaume I (UJI) de Castelló de la Plana. Amb l'ajuda de Lidón París, arxivera-catalogadora d'aquest fons, dotada d'una infinita i admirable paciència, he anat consultant i classificant l'ingent material allà custodiat, integrat per documents, textos, cartes, llibres, revistes, memòries, periòdics escolars... que constitueixen,

2. La festa de jubilació del 2011 estava dedicada als quatre mestres del MCEP.PV que ens jubilàrem aquell any: Paqui Gimeno, Roger Pons, Tomàs Medina i jo.

tan sols, una part del patrimoni del MFV. Confeccionada l'estructura general del futur llibre, difícil de sintetitzar en la llarga trajectòria de renovació pedagògica i de redreçament cultural i lingüístic del nostre territori, on l'escola i la llengua van entrellaçats sempre de la mà, vaig començar a redactar els primers capítols. Aleshores vaig copsar que calia incloure un capítol històric referit al que havia estat la història de l'Escola Moderna en els renovadors i compromesos anys de l'etapa republicana. Material que, llevat del que gira al voltant de la figura del mestre Enric Soler i Godes i dels seus documents, hi havia molt poc a l'UJI.

Tanmateix, durant les investigacions en arxius al llarg de quatre anys, les entrevistes a antics alumnes i familiars dels mestres de la impremta dels anys trenta, la consulta de fonts hemerogràfiques (revistes, periòdics i publicacions escolars de l'època), la revisió de la bibliografia publicada..., vaig convertir el capítol referit a la història del MFV en la República en un exhaustiu llibre de més de quatre-centes pàgines. Uf! Fet i fet, la mitja dotzena de noms de mestres que tots coneixíem d'antuvi —Enric Soler i Godes, Carmen Valero, Antoni Porcar, Marina Fiol, Francesc Boix, Rosario Pérez Solernou...— va anar creixent amb la recerca fins assolir la xifra de vuitanta mestres valencians associats al MFV, amb més de quaranta periòdics escolars catalogats. El resultat va esdevindre la redacció del llibre *Mestres de la impremta: el moviment Freinet valencià (1931-1939)*, amb el goig d'obtenir el Premi Baldiri Reixac de recerca i assaig pedagògic de 2015, editat per la Universitat Jaume I,³ que ben prompte va assolir la segona edició.

El resultat em va sorprendre, tot i la curta etapa republicana, per la destacada efervescència educativa generada pels educadors i educadores d'aquesta pedagogia al nostre país. Propagada, amb gran rapidesa, a partir de 1924, quan un jove mestre de vint-i-vuit anys, Célestin Freinet, revolucionara en la seua modesta escola de Bar-sur-Loup (França) l'ensenyament, mitjançant dues poderoses tècniques: el text lliure i la impremta escolar. Tècniques que afegides a d'altres, en un breu període de temps, com ara la correspondència, l'assemblea, el mètode natural, l'estudi del medi, la biblioteca de treball... —amb l'estreta i decisiva col·laboració d'Élise Lagier (Élise Freinet en 1926)—, canviaren per sempre la concepció de l'educació del segle xx. Subratllarà el mestre francès: «Lluny de baixar d'alguns projectes imaginaris o de teories pedagògiques, les nostres tècniques pugen exclusivament de la base, de la mateixa feina i de la vida dels nens de les nostres classes renovada».⁴

3. Ramos, Alfred. 2015. *Mestres de la impremta. El moviment Freinet valencià (1931-1939)*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.

4. Célestin Freinet, *Colaboración*, 8, p. 15, desembre de 1977.

Nogensmenys perquè tot aquest prodigiós i eficaç esclat educatiu, no quedara en un intent aïllat i esdevinguera un canvi profund i renovador de la vella i anquilosada institució escolar, calia fornir-la de la revitalitzadora socialització, mitjançant la cooperació, és a dir, de l'acció concertada per coordinar els mestres interessats. Així, a poc a poc, el grup inicial d'educadors entorn la impremta a l'escola, va anar ampliant-se amb d'altres mestres entusiastes. L'any 1927 serà decisiu per a la difusió del grup la publicació del llibre de Freinet *L'imprimerie à l'École* i l'organització del I Congrés de la Impremta a l'Escola, a la ciutat de Tours, amb l'assistència, entre els trenta cooperativistes, d'un mestre català, Manuel Cluet.⁵ Al mes següent, en setembre de 1927, es publicarà la notícia del congrés de Tours, i del seu impacte en la premsa valenciana a través de *La Correspondencia de Valencia*: «Nuevo método pedagógico. La imprenta en la escuela».⁶ És la primera baula en la difusió de l'Escola Moderna en terres valencianes. El mes d'octubre del mateix any naix a Cannes, la CEL, la Cooperativa d'Ensenyament Laic. La cooperació, element essencial, s'havia posat en marxa. L'any següent s'afegiran els primers socis no francesos: la CEL anava internacionalitzant-se. També, a l'agost de 1928, se celebrà el II Congrés de la Impremta a l'Escola a París. Els associats arribaren a un centenar. El moviment no parà de créixer d'ara endavant, estenent-se en molts països.

Hem de subratllar, a més de les lectures i dels sistemes educatius que influïren en el jove mestre —Spencer, Pestalozzi, Bovet, Montessori, Decroly, Claparède, Ferrière...—, les aportacions pedagògiques que recull de John Dewey pel que fa a la crítica del mètode d'ensenyament tradicional que no té en compte les necessitats de l'alumnat ni aquelles que impedeixen l'aprenentatge experimental. «Aprender a fer» va assenyalar Dewey, perquè l'alumnat com més aprén és a través de les seues pròpies vivències i experiències (Dewey 1985). També el mestre francès, sostindrà com Piaget, que la formació del coneixement ha de ser construït per la pròpia persona.

Al País Valencià la revolució de la impremta a l'escola prendrà una certa volada amb l'arribada a Montfort (el Vinalopó Mitjà), en 1930, del mestre Ginés Gabaldón, soci de l'esmentada CEL.⁷ Altres fites remarcables van ser la incorporació

5. Manuel Juan Cluet Santiveri (Tarragona, 1898-Caracas, 1950). Estudià en la seua Normal. Es llicencià en Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona. Professor de les Normals de Barcelona i de Lleida. En aquell 1927 era professor de l'Escola Normal de Madrid i mestre del «Colegio de Huérfanos de Telégrafos».

6. «Nuevo método pedagógico. La imprenta en la escuela». *La Correspondencia de Valencia*, 6 de setembre de 1927.

7. Ginés Gabaldón impulsarà a Montfort les revistes escolars *La Idea* (1933) i *Cuadernos Escolares de Trabajo* (1934), confeccionada aquesta última amb una impremta Freinet.

de valencians al grup pioner Batec, la participació de mestres del nostre país a les Escoles d'Estiu de Barcelona, l'organització de la I Colònia Escolar Valencianista, la presència de valencians en la Cooperativa Espanyola de la Tècnica Freinet (CETF), la publicació d'*Ibèria*, el primer periòdic en valencià i el paper de propagació de la pedagogia de l'Escola Moderna a les Normals de Castelló de la Plana i Alacant. Aquest període republicà cal considerar-lo com l'època de plata en l'extensió de la pedagogia Freinet en terres valencianes.

El final d'aquesta extraordinària pleiade de mestres, a partir de 1939, és de sobra conegut amb la terrible repressió que de forma cruel va destruir el desig de transformar l'escola i la societat amb clares bases democràtiques. Les dades del càstig sobre els mestres valencians de la impremta són esfereïdores: empresonament, expulsió del Magisteri, exili, inhabilitació per a càrrecs directius, etc. Una desfeta de tremendes proporcions de la qual l'escola valenciana trigarà molt a recuperar-se, soterrant els somnis d'una forma d'entendre l'ensenyament, de viure l'ofici de ser mestres.

Després de la II Guerra Mundial, l'Escola Moderna es difondrà per tot el món. Una fita destacada s'assolirà el 19 d'abril de 1957, a la ciutat de Nantes, —«El Beau Congrès de Nantes» el denominarà en un article de set pàgines Célestin—,⁸ amb el naixement de la Federació Internacional de Moviments de l'Escola Moderna (FIMEM) i la participació de quinze grups nacionals.⁹ Herminio Almendros, des de Cuba, i Julián Caparrós, des de les Illes Canàries, enviaren aquest missatge: «Nosotros educadores de la España eterna, que sufre hoy bajo los rigores del dogmatismo, que mata toda verdadera pedagogía, estamos con vosotros, pedagogos de la Francia libre, con ocasión del XIII Congreso de la Escuela Moderna y enviamos nuestros mejores deseos de un completo éxito. Muy Cordiales saludos».¹⁰

8. Del 16 al 20 d'abril de 1957 es va celebrar a Nantes el XIII Congrès de l'ICEM (Institut Cooperatiu de l'Escola Moderna), amb l'assistència de vora mil participants, on va tindre lloc el naixement de la FIMEM. Va ser també el primer congrés internacional de les cooperatives escolars, amb la presència d'un centenar de xiquets i xiquetes, delegats d'aquestes cooperatives, que van discutir de les seues necessitats, els seus drets i els seus deures. Revista *Al Vuelo*, núm. 85, juny de 2007, que recorda el Cinquantenari de la FIMEM.

9. Participaren en el naixement de la FIMEM quinze grups nacionals: Alemanya de l'Oest, Bèlgica, Cuba, França, Grècia, Holanda, Itàlia, Marroc, Mèxic, Nova Zelanda, San Marino, Suïssa, Tunísia, Uruguai i Iugoslàvia. A més de les organitzacions i grups fundadors estigueren presents en aquest Congrès, representants de l'Espanya Republicana, Alger, Vietnam, Anglaterra i Polònia. També participaren cinc colònies franceses que encara no eren independents en 1957: Camerun, Madagascar, La Reunió, Senegal i Tahití.

10. Carta d'Herminio Almendros, fundador de la CETF i de Julián Caparrós al Congrès de Nantes. Revista *Al Vuelo*, núm. 85, juny de 2007.

Ai las!, a l'Espanya de la Dictadura franquista (1939-1975), malauradament s'imposava de forma obligatòria l'escola del nacionalcatolicisme, segregada per sexes, autoritària, farcida d'ideologia falangista i d'una visió altament conservadora de la religió catòlica. L'Església beneïda pel Règim pel seu suport a l'alçament militar contra la República democràtica —«Santa Cruzada» serà declarada—, passarà a controlar l'ensenyament i els centre educatius. «Por el Imperio hacia Dios», va ser l'eslògan distintiu del nou estat. Les llengües pròpies diferents al castellà restaren prohibides i perseguides. Franco proclamava: «La unidad nacional la queremos absoluta, con una sola lengua, el castellano, y una sola personalidad, la española».

Tanmateix cap mal pot durar cent anys. I així la recuperació de MFV al País Valencià tornaria a renàixer i desenvolupar-se. Moment que cal situar-lo en 1962, quan un jove mestre de vint-i-quatre anys, Ferran Zurriaga, viatjà a Arieja (França) per a participar en un camp de treball del Servei Civil Internacional. Allà coneixerà una mestra, Christiane Jagueneau, que li parlarà de Freinet i de l'ICEM (Institut Cooperatiu de l'Escola Moderna), del qual formava part. Durant un parell d'anys s'establirà entre tots dos una fructífera correspondència i intercanvi de material. Ferran, mestre engrescador i dotat d'un admirable entusiasme, va conscienciar a d'altres mestres de Lo Rat Penat (LRP), tot impregnant-los dels valors d'aquesta pedagogia i del paper decisiu del valencià en la necessària transformació de l'escola. I com no!, de la necessitat del treball cooperatiu. Es pot anomenar aquest humil, però eficaç procés (1962-1964), com el Big Bang de la segona època del MFV.

Amb encomanadís entusiasme va anar formant-se a LRP un grup de mestres que en juny de 1964 crearà la Secció de Pedagogia, el primer Moviment de Renovació Pedagògica de la història contemporània del País Valencià. Perquè com assenyala el mestre Jaume Cela i Ollé (2011): «Educar és compartir la interpretació que fem del món». I, a més a més, aquest grup de mestres de la Secció ho feia des d'una perspectiva coherent en l'ús i avenç social de la llengua, en definitiva en el camí d'educar i viure en valencià.

Aquest és, doncs, l'instant en què comença la història del llibre *L'Escola Moderna. El moviment Freinet Valencià (1962-1977)*. La segona part de la trilogia que va nèixer en *Mestres de la impremta*.

Relat desglossat en quatre parts ben diferenciades. La primera és una síntesi històrica des de 1939 fins a 1962, anomenada «El llarg camí cap al redreçament» que comprén una breu ullada al sistema educatiu del règim, la depuració i la repressió dels mestres, la imposició de l'escola franquista, el paper de l'Església, la persecució de la llengua o l'Escola de Magisteri d'aquells anys.

Una dictadura que no podrà evitar l'aparició d'esclètxes en forma de redreçament valencianista com ara el contacte amb grups de Catalunya i Mallorca, la fundació del Grup Torre, l'edició de llibres en valencià, la divulgació del diccionari Català-Valencià-Balear, la creació dels cursos de Llengua de LRP creats per Carles Salvador en 1949, l'arribada de professors a la Universitat de València sensibilitzats cap a la llengua i la història dels valencians, la creació de l'aula universitària Ausiàs March en 1959, l'esclat de la joventut valencianista amb els aplecs de la Joventut del País Valencià en 1960, l'impuls de la nova generació universitària, l'aparició de nous partits polítics, la publicació de *Nosaltres els valencians* de Joan Fuster en 1962 o l'actuació de Raimon en el III Aplec de la Joventut del PV. Esdeveniments que canviaran per sempre la percepció i consciència d'un país.

La segona part del relat està centrada en la trajectòria de la Secció de Pedagogia, des del seu naixement, en 1964 fins a 1969, quan els mestres de la Secció abandonen la seu de la vella institució de LRP —«animadora de les glòries valencianes»— per la seua deriva conservadora i anticatalanista. Els mestres agosarats i actius de la Secció de Pedagogia, al llarg d'aquesta lluminosa etapa de set anys, impulsaran amb incontenible energia, des de la seua concepció cooperativa la revista *Escola* (1965-1969), veritable òrgan reflexiu i comunicatiu de la Secció. Una passió encoratjadora que abastarà diversos camps com ara l'organització de reunions de treballs, la reflexió en comú de llibres educatius, la realització d'estatges, la gestació de les Rutes de Mestres, la publicació d'articles de caire educatiu en diverses revistes (*Al Vent*, *Cuadernos para el diálogo*, *Serra d'Or*), l'edició de les primeres revistes escolars, en 1966, (*El Carro* i *Digna Vall*) i de les col·lectives *Collites* o *Gerbes Ibèriques*, formades per textos lliures de diverses escoles.

Dos fets definiran el tarannà educatiu del col·lectiu per sempre: la descoberta de l'escola republicana a través de l'escorcollament de la biblioteca de LRP i la decantació de tot el grup cap a la pedagogia Freinet a través de la participació, en 1966, en el XII Congrés de l'Institut de l'Escola Moderna (ICEM) Internacional, celebrat a Perpinyà. Fita històrica amb el relleu de la representació espanyola en els congressos de l'ICEM, substituint els educadors republicans exiliats de l'antiga CETF pels mestres vinguts de l'interior.

La Secció esdevindrà una potent escola de formació en aquesta pedagogia activa organitzant estatges, impartint cursos en les primeres Escoles d'Estiu de Barcelona (1967-1969) i, sobretot, amb el naixement, en 1968, de l'escola Tramuntana en el Vedat de Torrent, primer centre educatiu en valencià de la nostra història.¹¹ Aquesta fructífera fase clourà a finals de 1969, com hem assenyalat

11. Els tres mestres —Adela Costa, Carmen Mira i Enric Alcorisa— que inicien l'Escola Tramuntana són membres de la Secció de Pedagogia de LRP.

amb l'eixida de LRP, però també amb la celebració i organització del I Congrés Peninsular de les Tècniques Freinet a Santander, en 1969, veritable inici de la coordinació dels diferents grups de treball de l'Estat espanyol, amb el grup valencià com a coordinador.¹²

Amb el capítol «El Grup Freinet Valencià», s'inicia la tercera part del llibre que abasta de 1970 a 1973. Una època en la qual el col·lectiu valencià no té una seu pròpia ni tampoc una denominació definida. Però, no per això el col·lectiu atura la seua prodigiosa singladura. El nombre d'educadors i educadores de l'Estat espanyol va creixent i es van formant els grups territorials (Catalunya, Euskadi, Astúries, Cantàbria, Galícia, Madrid, Andalusia...) i, com hem assenyalat abans, el grup valencià prendrà la coordinació. La qual cosa significa l'edició de fulls informatius, l'augment de correspondència entre escoles, l'organització dels Estatges de Coordinació estatal i d'Encontres Peninsulars (Montcada, Oviedo, Madrid, Barcelona, Mollet del Vallès). Sense deixar de costat la creació de grups de treball (Llenguatge, Matemàtiques, Estudi del Medi, Sexualitat, Pàrvuls...) que intensificaran la posada en comú, la reflexió, l'intercanvi d'experiències, la difusió de materials... L'assistència a Congressos i Estatges Internacionals (Charleville, Niça, Pau...) anirà eixamplant les relacions i comunicacions amb d'altres col·lectius de l'estranger. Succés molt celebrat, en 1970, va ser la visita al grup valencià d'Hermínio Almendros, pioner de la introducció de la impremta a l'escola a l'Estat espanyol en els temps de la República.

A la pionera Tramuntana seguiran noves cooperatives com l'escola Freinet de Benetússer,¹³ Les Carolines i La Nostra Escola Comarcal, totes tres amb clara influència freinetista. Caldria subratllar en aquest període la participació de mestres del MFV en les activitats i estatges del Seminari de Pedagogia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats de València i en la redacció de textos en el seu butlletí. Altre aspecte notable continua essent l'edició d'articles educatius en revistes (*Gorg*, *Triunfo*, *Cuadernos para el dialogo...*), la creació de periòdics i revistes escolars articulats al voltant del text lliure. No sols el mestre francès alimenta l'esperit pedagògic del grup, autors com Vigotsky, Neill, Piaget, Makarenko, Freire, Alfieri... són devorats i discutits amb passió pels joves mestres. La defensa i promoció de l'escola en valencià esdevindrà l'altra columna vertebradora del col·lectiu, amb iniciatives i accions animades pels joves mestres com ara El Concurs Literari Infantil Joanot Martorell, El Secretariat de L'Ensenyament de l'Idioma,

12. Participaren grups de Cantàbria, Astúries, Madrid, País Valencià, Catalunya, Navarra, Euskadi, Andorra i França.

13. A càrrec de Mercé Viana, Manolo Civera i Isabel Cercenado, mestres del MFV.

El I Estatge sobre Problemes de l'Ensenyament de l'Idioma a Castelló en 1971, o la primera publicació d'un llibre del grup *Un estiu a la Marina Alta* de Carme Miquel, en 1970.

La necessitat de protegir-se del control i repressió del règim, ja que molts mestres militaven en partits polítics i sindicats d'oposició a la dictadura, portarà al MFV a legalitzar-se mitjançant el naixement, en 1974, d'una nova plataforma: l'Associació Espanyola per a la Correspondència i la Impremta Escolar (ACIES), darrera i quarta part d'aquest relat. L'etapa ACIES (1974-1977) assolirà la trajectòria més esplendorosa i prodigiosa, fins aquell moment, de l'organització i funcionament de la pedagogia de l'Escola Moderna. Comptat i debatut els darrers congressos d'ACIES assoliren xifres impensables de mestres assistents de tot l'Estat espanyol, en alguns casos vorejaven els 600 participants, com en el cas del darrer Congrés d'ACIES de Granada, en 1977, que suposà el nou cicle de l'Escola Moderna amb la seua transformació en El Moviment Cooperatiu d'Escola Popular (MCEP), amb una continuïtat imponent i única que arriba fins els nostres dies.

ACIES se legalitza i naix al País Valencià en 1974, ostentant la coordinació fins el relleu pel grup granadí. Fins i tot, els dos primers presidents són membres del col·lectiu valencià: Ferran Zurriaga i Roser Santolària. *Last but not least*, assistim a un esclat sense precedents d'organització i celebracions de congressos, assemblees i encontres dels practicants i interessats en les seues tècniques (València, Barcelona, Salamanca, Granada), seguit d'un allau d'editorials, llibres i quaderns de divulgació de la seua pedagogia, tot completat per un estol de periòdics i revistes escolars, impresos en centenars de coques de gelatina, limògraf i impremtes, fets sense precedents en el món educatiu, amb milers de xiquets i xiquetes que es belluguen mitjançant un treball cooperatiu en una escola on l'expressió lliure respon a les seues necessitats: l'inici de l'Edat d'Or de l'Escola Moderna.

Els grups de treball i els col·lectius territorials de caire cooperatiu són la seua clau de volta en aquests anys. Fiorenzo Alfieri¹⁴ en el seu llibre *El oficio de maestro* (Alfieri 1975, 92) subratllava:

Allò que caracteritzava la cooperació d'aleshores era el rebuig a les paraules buides i a les teories nascudes únicament de la mania de teoritzar. L'efectivitat era per als professors del Moviment una exigència quasi fisiològica, testimoni d'una manera de ser, que constituïa a la seua vegada una espècie de senyal de reconeixement inconfusible.

14. Alfieri, Fiorenzo. 1975. *El oficio de maestro*. Barcelona: Editorial Avance.

Equips de treball que marcaren un camí i un procediment basat en la investigació permanent i el treball cooperatiu. En 1975 funcionaven en el GT del País Valencià set grups de treball: Matemàtiques de la 1a etapa, 2a Etapa, Educació Especial, Didàctica del Català, Psicologia, Llenguatge i Iniciació. Manolo Civera (2000) anotava: «Ens organitzàvem en equips de treball i, això t'enriquia professionalment perquè et convertia en mestre i alumne a la vegada, ensenyaves i aprenies de tot el món, llegies les lectures que altres recomanaven i et desafiaves a assimilar-les i fer-les pràctiques». La necessitat que sentien els mestres d'una major formació pedagògica i d'una millor comprensió de la realitat concreta portarà a ACIES a organitzar la I Escola d'Estiu del País Valencià, en 1976, que restarà en actiu durant més de vint-i-cinc edicions.

ACIES serà en aqueixos anys el motor d'una tasca essencial i superba en la construcció d'una escola en valencià. Són anys de profunda alfabetització. Els seus membres, a més de la reivindicació d'una escola en la llengua pròpia dels valencians, s'implicaran en la necessitat de la formació dels mestres, mitjançant l'Assessoria Didàctica Valenciana, els «Cursos de Llengua Valenciana i la seua Didàctica» (1974) dins del programa de formació de l'ICE de la Universitat de València. La didàctica de la llengua seria impartida per membres d'ACIES, que també se significarien en l'edició de llibres com ara *Veles i Vents* (1974) de Ferran Zurriaga, *Escola i Llengua al PV* (1976) de Maria Conca, Marisa Lacuesta, Carme Miquel, Vicent Moliner, i Teresa Pitxer i *El llibre de Pau* (1976) de M.ª Victòria Navarro, Teresa Pitxer i Alfred Ramos. També van sorgir noves escoles cooperatives en valencià: La Gavina (1975) a Picanya, El Rotgle (1976) a Castelló de la Plana o L'Aire Lliure (1976) a Alacant.

Una dedicació enorme a la construcció de l'escola en valencià dels educadors i educadores d'ACIES que portaria al professor Manuel Sanchis Guarner a repetir en aquells anys: «El País Valencià, l'han de fer els mestres». Tanmateix temps més tard reblà el clau Toni Mollà (2018):

Però les institucions públiques es repenjaren de les paraules de Sanchis Guarner com una manera de traure's de damunt unes responsabilitats de les quals, en realitat, abdicaven. Un parany de doble efecte, ben mirat. D'una banda, reduïen la política lingüística a la política escolar. I de l'altra, en responsabilitzaven els mestres de l'execució i se'n rentaven les mans.

Jubilació de mestres del MCEP.PV, l'any 2011, a l'Octubre CCC, de València.

Fotografia: M.ª Victòria Navarro Faus

A tall de finalitzar aquesta introducció de *L'Escola Moderna. El moviment Freinet Valencià (1962-1977)*, cal preguntar-se per la vigència actual de la seua pedagogia en les nostres escoles. Francesc Imbernón, catedràtic de didàctica i organització educativa de la Universitat de Barcelona, escriu en *Les invariants pedagògiques i la pedagogia Freinet cinquanta anys després* (2010): «La pràctica educativa: les tècniques Freinet, és l'aportació més important de Freinet. Sense aquesta aportació, les escoles d'avui estarien orfes de les tècniques pedagògiques que utilitzen. Cal reconèixer el deute de l'educació actual amb Freinet i amb tots els seus seguidors».

Ens resta testimoniar l'agraïment en primer lloc a Ferran Zurriaga, Carme Agulló i Manolo Civera, tant per les generoses paraules preliminars que encapçalen aquesta edició, com per la lectura i la revisió que han fet del llibre, i a la Fundació Càtedra Enric Soler i Godes de la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana i al seu coordinador Natxo Badenes per haver confiat en el projecte per a la seua edició.

Estic essencialment amb deute amb els companys i companyes del Col·lectiu de Mestres Jubilats Freinet (CMJF): Pilar Calatayud, Mercé Viana, Adela Costa, Paqui Gimeno, Isidre Mansanet, Gaspar Izquierdo, Pepe Pitarch, Paco Navarro, Paqui Vidal, Roser Santolària, Pepa Llidó, Rosa Raga, Tere Hermoso, Vicent Moliner, Ismael Blasco, Maria Pérez, Conxa Romero, Enric Alcorisa, Víctor Climent i Glòria González que m'encoratjaren a escriure la història del nostre grup, tot proporcionant-me, a més a més, documentació, cartes, fotografies, material divers..., i generoses converses, que han enriquit el llibre. Amb un record sentit cap als altres companys i companyes del col·lectiu que tot i la seua empremta que deixaren en la trajectòria del MFV ja no estan entre nosaltres i avui constitueixen una pèrdua irreparable com ara Carme Miquel, Elàdia Boils, Pilar Vela, Pep Bas, Llorenç Jiménez, Josep Cebrià, Pep Bisbal i Joan Pla.

Suggerents i enriquidores han estat les converses, els textos i els articles que m'han ofert Marisa Lacuesta (MCEP.PV), Maria Conca (Universitat de València), Elvira Mondragón (ACIES), Albert Dasí (Escola Gavina), Roger Pons (MCEP.PV), Enric Ramiro (MCEP.PV), Batiste Malonda (MCEP.PV), Carles Mulet (ACIES), Antonio Eslava (MCEP.PV), Pilar Tormo (ACIES), Conxa Delgado (ACIES), Jaume Martínez Bonafé (Universitat de València), Tomàs Medina (MCEP.PV), Jordi Alberó (MCEP.PV), Rosa Serrano (Escola Gavina), Maria Jesús Costa (ACIES), Marifé Arroyo i Josep Piera (Escola de Barx); Maria Chapí (Escoles Solidàries), Carmen Ruiz (Concurs J. Martorell), Isabel García Fuertes (ACIES), Joan Campos (ACIES), Joan Bravo (Escoles Solidàries), Jesús Figuerola (editor de Perifèric), Beatriu Codonyer (Ex-Alumna de Tramuntana), Juanjo Vicente (MCEP, Salamanca) i Reyes Serrano (Escola Censal), per tal de completar el contingut i els dubtes d'alguns paràgrafs.

Han estat valuoses les contribucions de Jaume Muñoz per l'oferiment del diari inèdit de Carme Miquel; Enrique Pérez Simón, referent del MCEP de l'Estat espanyol i organitzador del I Congrés a Santander en 1969 i per les contínues converses entorn de l'Escola Moderna; Carme Sala (Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra) i Lluïsa Jover (Escola Lavínia) per la cessió de les imatges del seu llibre *Tècniques d'Impressió a l'Escola* i de les seues remembrances del Congrés de Barcelona; José A. Cervera, per les consultes sobre la revista *Azor*; Juanjo Tornero (ACIES i Universitat de València) pels records del seu viatge a la RIDEF de Polònia.

No puc deixar de fer constar ací al grup d'investigadors i investigadores que any rere any ens reunim a la Fundació Càtedra Enric Soler i Godes de la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana en les Jornades de Recerca dels Quaderns Freinet, per posar en comú l'estat de la qüestió de les investigacions, sota la coordinació de Ferran Zurriaga: Antonio García Madrid (Universitat de Salamanca), Fernando

Jiménez Mier y Terán (Universitat de Mèxic), Consol Aguilar (Universitat Jaume I, Castelló de la Plana), Andrea Catarino (Doctoranda Universitat de Salamanca), Sebastià Gertrúdx (MCEP), Enric Vilaplana (Universitat de Barcelona), Ferran Gómez Albentosa (Doctorand Universitat d'Alacant), Rocío Barrera (Investigadora d'història de l'educació), Estrella Ordóñez (Documentalista) i Fabrici Caivano (Fundador i Director de *Cuadernos de Pedagogía*).

Els arxius són una de les fonts necessàries i imprescindibles en l'aportació de documentació i de nou sóc deutor de les arxiveres Lidón París (Arxiu Universitat Jaume I, Castelló de la Plana), Irene Manclús (Arxiu Universitat de València) i Neus Jaumot (Arxiu Universitat de Barcelona), per les seues atencions, paciència i generositat. Vull, fer també una menció especial a Carme Pinyana, cap d'Edicions de la UJI de Castelló, pel magnífic treball d'edició del present llibre.

Finalment vull ressaltar el meu agraïment especial a les meues filles, Victòria, professora de matemàtiques a l'IES L'Om de Picassent, quarta generació d'enyants de la família, per estar sempre oferint-me la seua inesgotable abraçada protectora i a Clara-Iris, professora de Grau a la facultat d'Art i Disseny de la Massana (Barcelona), pel seu generós regal en forma d'esplèndida portada, realitzada amb la tècnica del linòleum, un procediment d'impressió utilitzat en els periòdics freinetistes; així com a Maria Victòria Navarro Faus, admirable i estimada companya, per la seua complicitat i suport en la pràctica de l'ofici de mestre durant cinquanta anys al si del Moviment Freinet Valencià.